Rooms-Katholieke adel in de provincie Groningen, i.h.b. in de Ommelanden

In de 17e eeuw en 18e eeuw

Richard F.J. Paping
Rijksuniversiteit Groningen
Lezing voor
Historische Kring Ubbega en de Stichting Heerlijkheid Harssens
Adorp 29 oktober 2008

De laatste Roomse jonkers

Balthasar George Joseph baron van Asbeck (1740-1817), heer van Luilema te Warfhuizen, 2 huwelijken, geen kinderen. Erfgenaam te Vorden op Onstein (Gelderland)

Adolf Gerard van Heerma (1722-1813), kolonel in het leger, ongehuwd overleden te Groningen

De tachtigjarige oorlog (1568-1648)

- In Groningen samenvallend met diverse conflicten
  - Spaansgezinden tegen Staatsgezinden
  - Rooms-Katholieken tegen Calvinisten
  - Stad Groningen tegen Ommelanden
- Na ‘verraad’ van Rennenberg (1580) 14 jaar ‘burgeroorlog’ in Stad en Lande tot verovering stad (1594)

Drie vragen:

- 1. Hoeveel jonkers bleven er eigenlijk katholiek in de provincie Groningen?
- 2. Wat was de relatie tussen de katholiek gebleven jonkers en de resterende katholieke gemeenschappen in de Groninger Ommelanden?
- 3. Hoe kon het dat de katholieke jonkers als groep in de 17^{e} en 18^{e} eeuw geheel verdween in de provincie Groningen?

Katholieke concentraties in 17e en 18e eeuw in:

- Katholieke concentraties in 17e en 18e eeuw in de Ommelanden:
  - Kloosterburen
  - Den Hoorn, maar ook Wehe, Warfhuizen, Eenrum & Leens
  - Uithuizen & Usquert
  - Bedum e.o., Middelstum & Westerwijtwerd
  - Den Ham & Aduard e.o.
  - Appingedam & Delfzijl (vooral import in 18e eeuw)
  - Loppersum (vooral tot ca. 1750)

Adellijke families rond 1600 in Groningen e.o. die ten dele RK zijn gebleven

• Aldringa	Uitgestorven 2e helft 17e eeuw
• Van Berum	Uitgestorven 1723, deels prot. en later uitgestorven
• Broersema	Uitgestorven eind 17e eeuw
• Van Diest	Uitgestorven 1728
• Eelts	Uitgestorven, deels protestants geworden
• Van Ewsum (eerst Dr.)	Uitgestorven, laatste naar Friesland
• Froma	Uitgestorven 2e helft 17e eeuw
• Hillebrandes	Uitgestorven, laatste dochter protestants nageslacht
• ten Holte	Uitgestorven, deels protestants geworden
• Jarges	Uitgestorven ca. 1730
• Clant	Uitgestorven, deels naar Friesland en elders
• Coninck	Kennelijk uitgestorven 2e helft 17e eeuw
• Lewe	Uitgestorven 2e helft 17e eeuw, deels prot. geworden
• De Mepsche	Uitgestorven ca. 1720
• Ompteda	Protestants geworden, later uitgestorven
• Panser	Uitgestorven 1625
• Sickinghe	Protestants geworden
• Sissinck	Uitgestorven 1738
• Thedema	Uitgestorven 1e helft 17e eeuw
• Ubbena (vnl. in Drenthe)	Deels protestants geworden, later uitgestorven
• Ulger	Protestants geworden kennelijk
• Wiffringe	Uitgestorven 1727

Nieuwe RK adellijke families (alleen mannen)

• Van Aggema (uit Friesland)	uitgestorven ca. 1690
• Van Alckemada (uit Holland)	uitgestorven 1697
• Van Asbeck (uit Duitsland)	naar Friesland
• Van der Borck (uit Utrecht)	uitgestorven begin 18e eeuw
• Dobbius (?uit Holland)	uitgestorven eind 17e eeuw
• Entens (bekeerd via vrouw)	uitgestorven 1716
• Van Goltstein (uit Limburg)	vertrokken 2e helft 18e eeuw
• Gramaye (uit Limburg)	uitgestorven 1e helft 18e eeuw
• Van Heerma (ca 1600 uit Friesland)	naar o.a. Gelderland en Limburg
• Van Lissebon (bekeerd via vrouw)	uitgestorven ca. 1730
• Van Munster (uit Drenthe)	onbekend
• Van Oldenneel (uit Overijssel)	vertrokken 2e helft 18 eeuw
• Ripperda (bekeerd via vrouw)	uitgestorven 1766
• Van Wijtsma (uit Friesland)	denkelijk uitgestorven ca. 1700
• Van Voorst (uit Gelderland)	naar Gelderland eind 18e eeuw

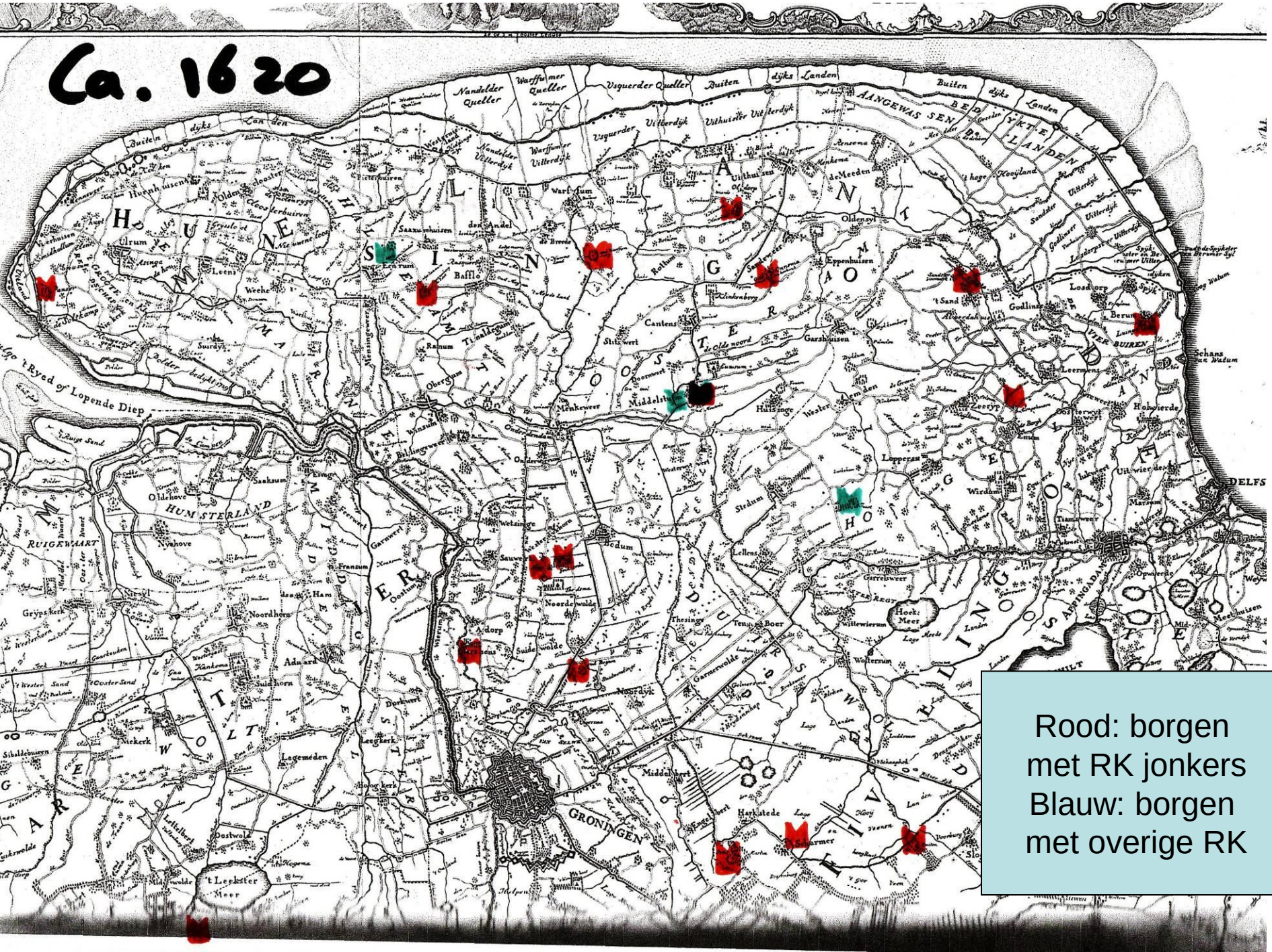
Ca. 1620
Rood: borgen
met RK jonkers
Blauw: borgen
met overige RK

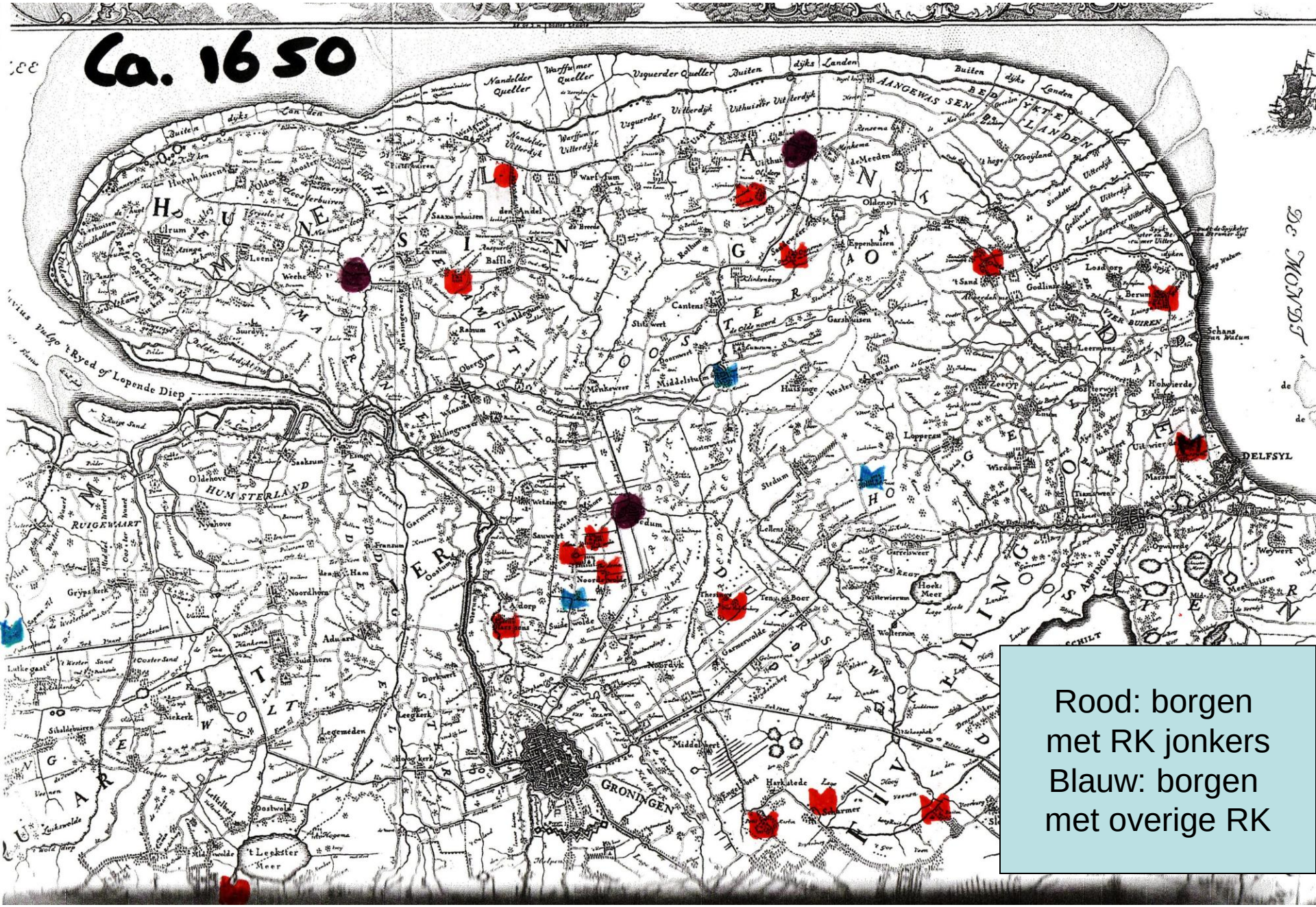
Ca. 1650
Rood: borgen
met RK jonkers
Blauw: borgen
met overige RK

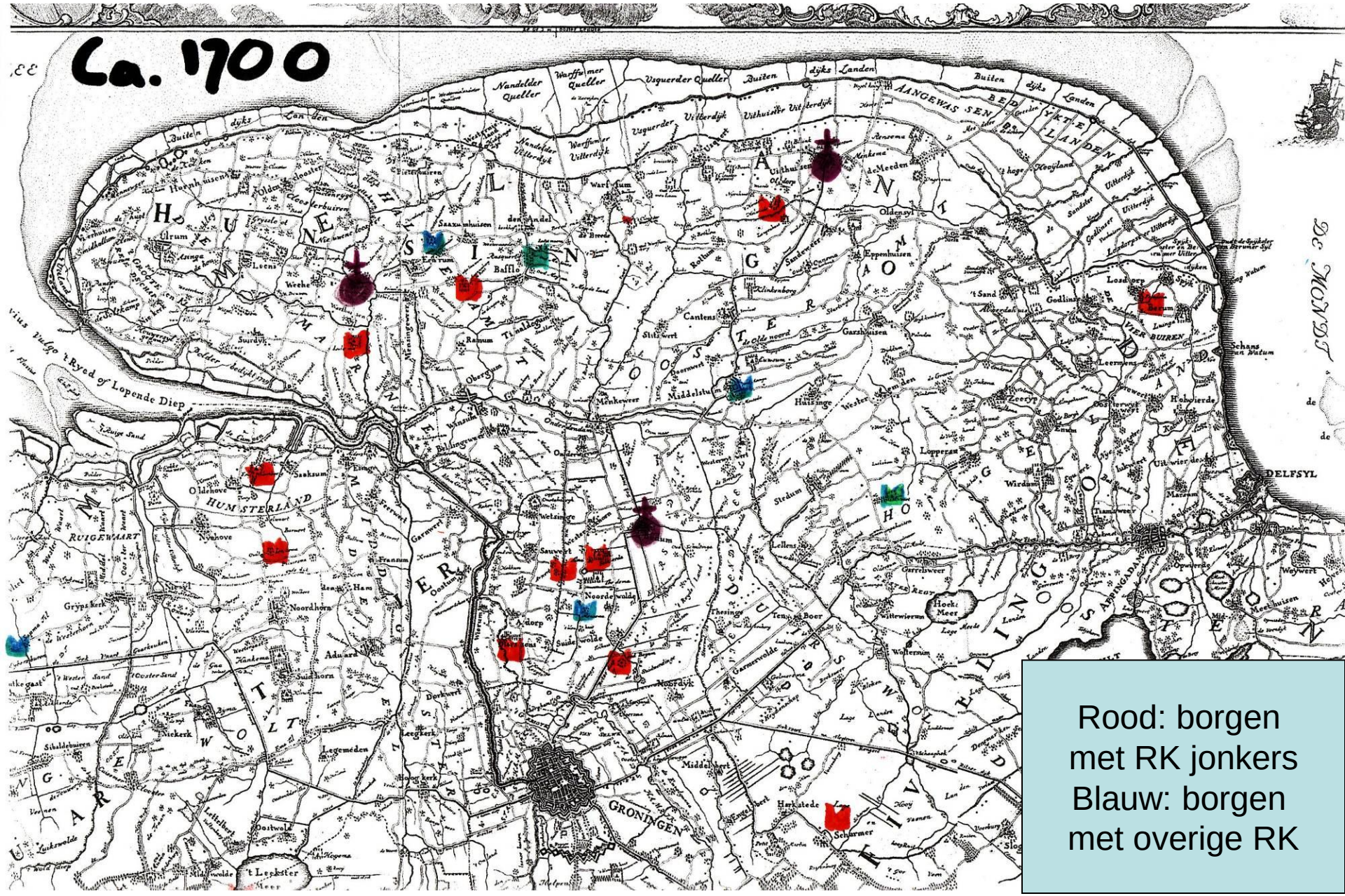
Ca. 1700
Rood: borgen
met RK jonkers
Blauw: borgen
met overige RK

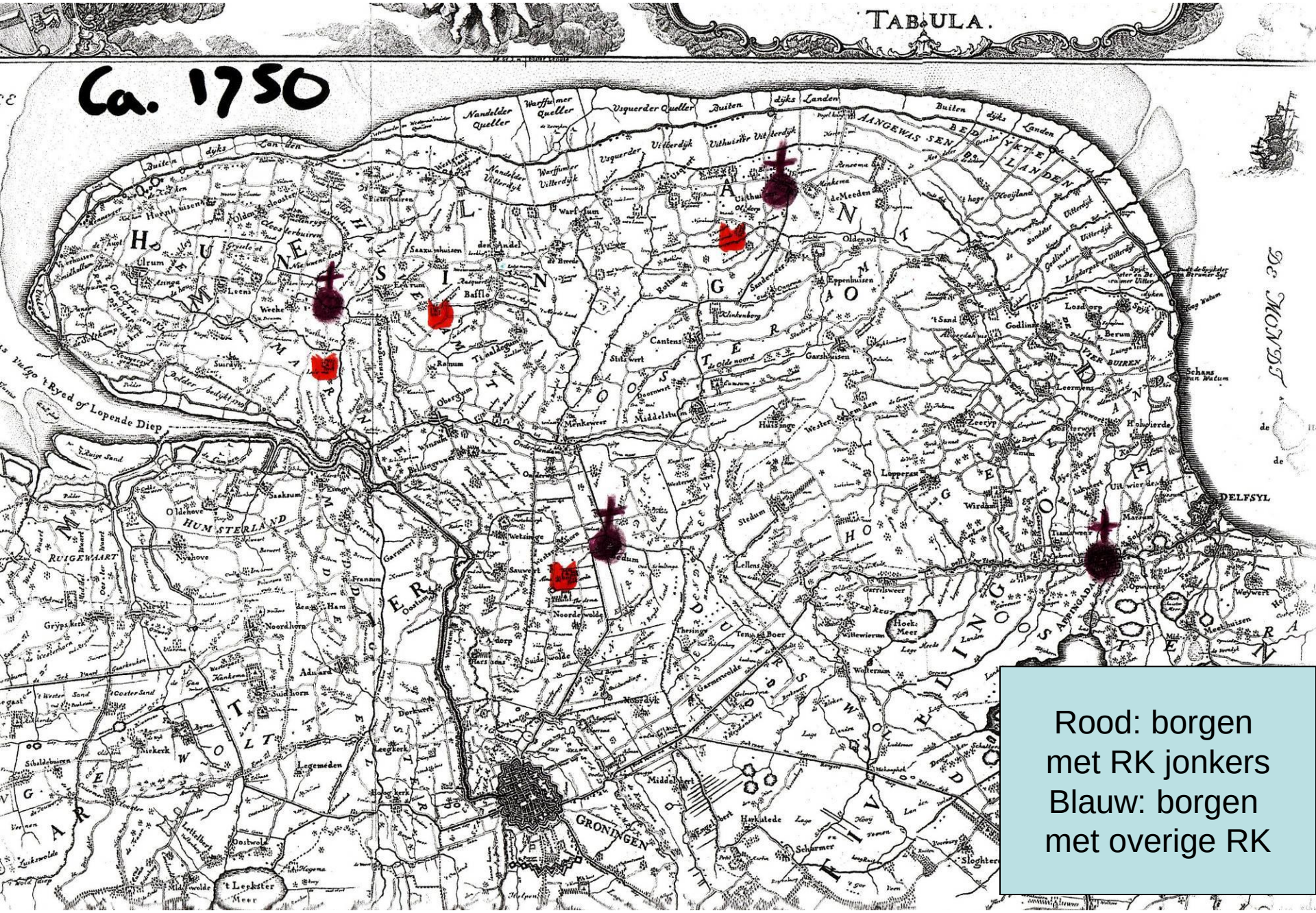
Ca. 1750
TABULA.
GRONINGEN
DELFSYL
HUMSTERLAND
Rood: borgen
met RK jonkers
Blauw: borgen
met overige RK

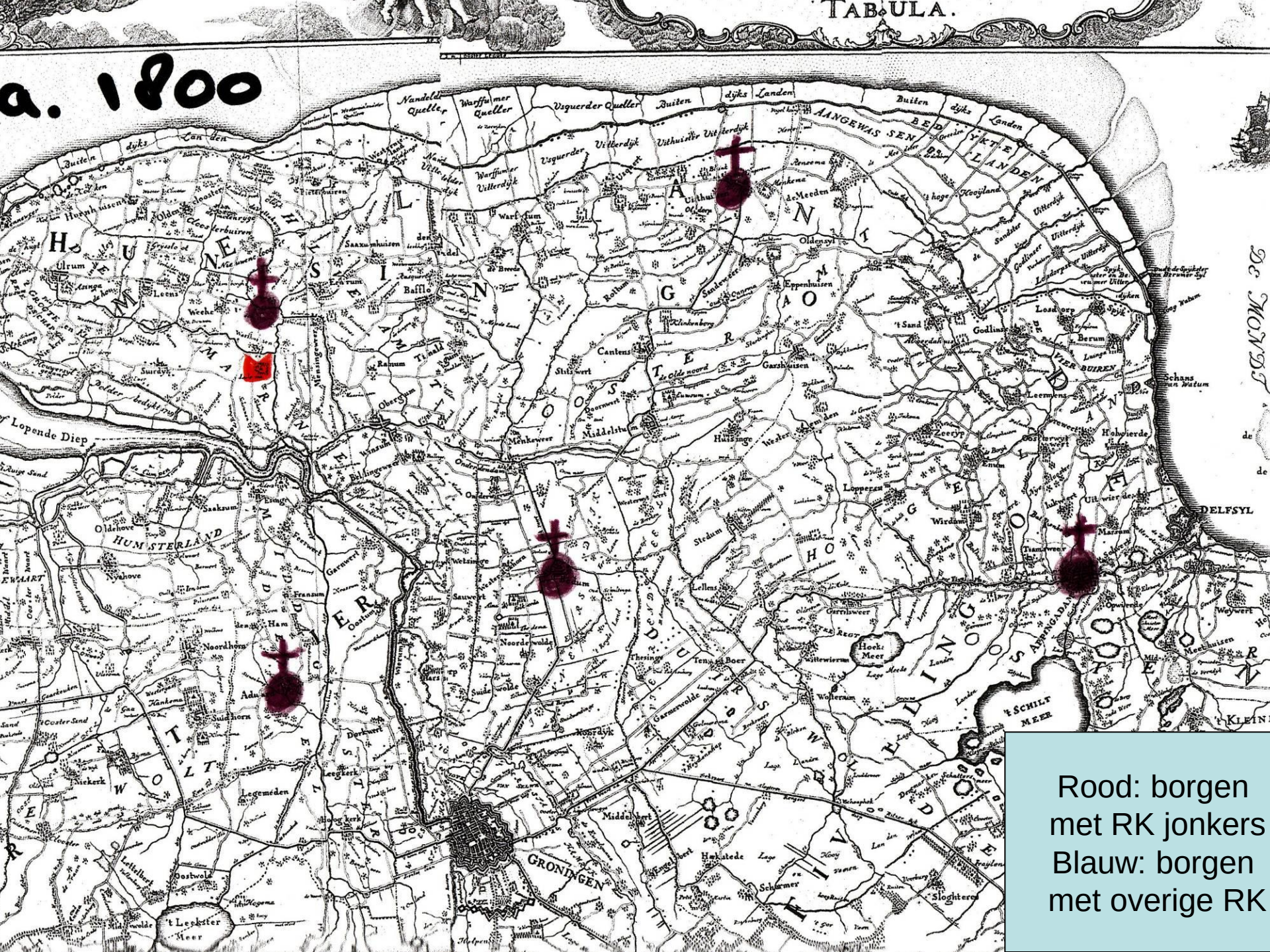
TABULA.
a. 1800
Lopende Diep
GRONINGEN
DELFSYL
HUMSTERLAND
't SCHILT MEER
Rood: borgen
met RK jonkers
Blauw: borgen
met overige RK

RK borgen in Fivelingo

- Ompteda te ’t Zandt 1594-1677

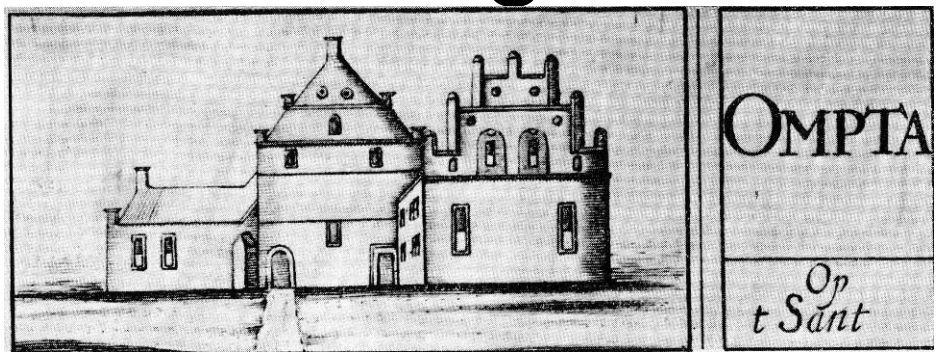

- ?Boukuma te Zeerijp 1594-ca1640

- Luinga te Bierum 1594-1674

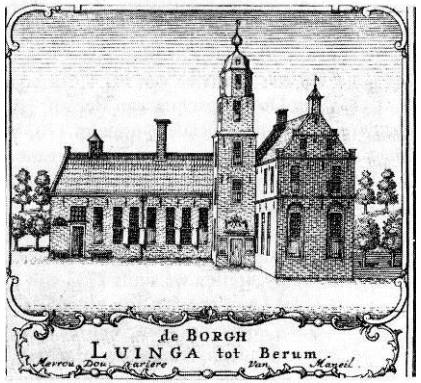

- Fraylema te Losdorp 1682-1698
- *De Juist te Loppersum 1594-ca.1700*
- Betingeheem te Uitwierde 1637-1658
- Klein Martijn te Harkstede c1600-na 1653
- Nijenhof te Scharmer 1594-ca. 1725
- De Ruiten te Slochteren 1594-ca1680
- Tackenborg te Garmerwolde 1594-1657

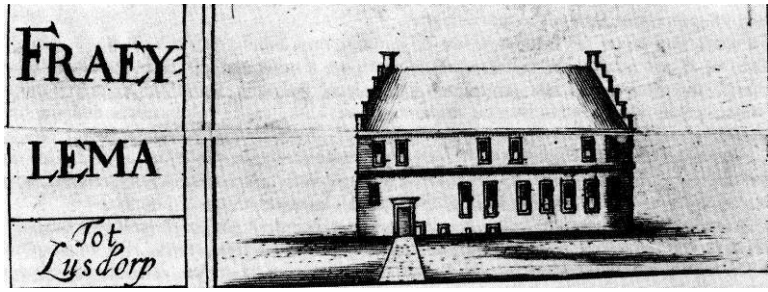

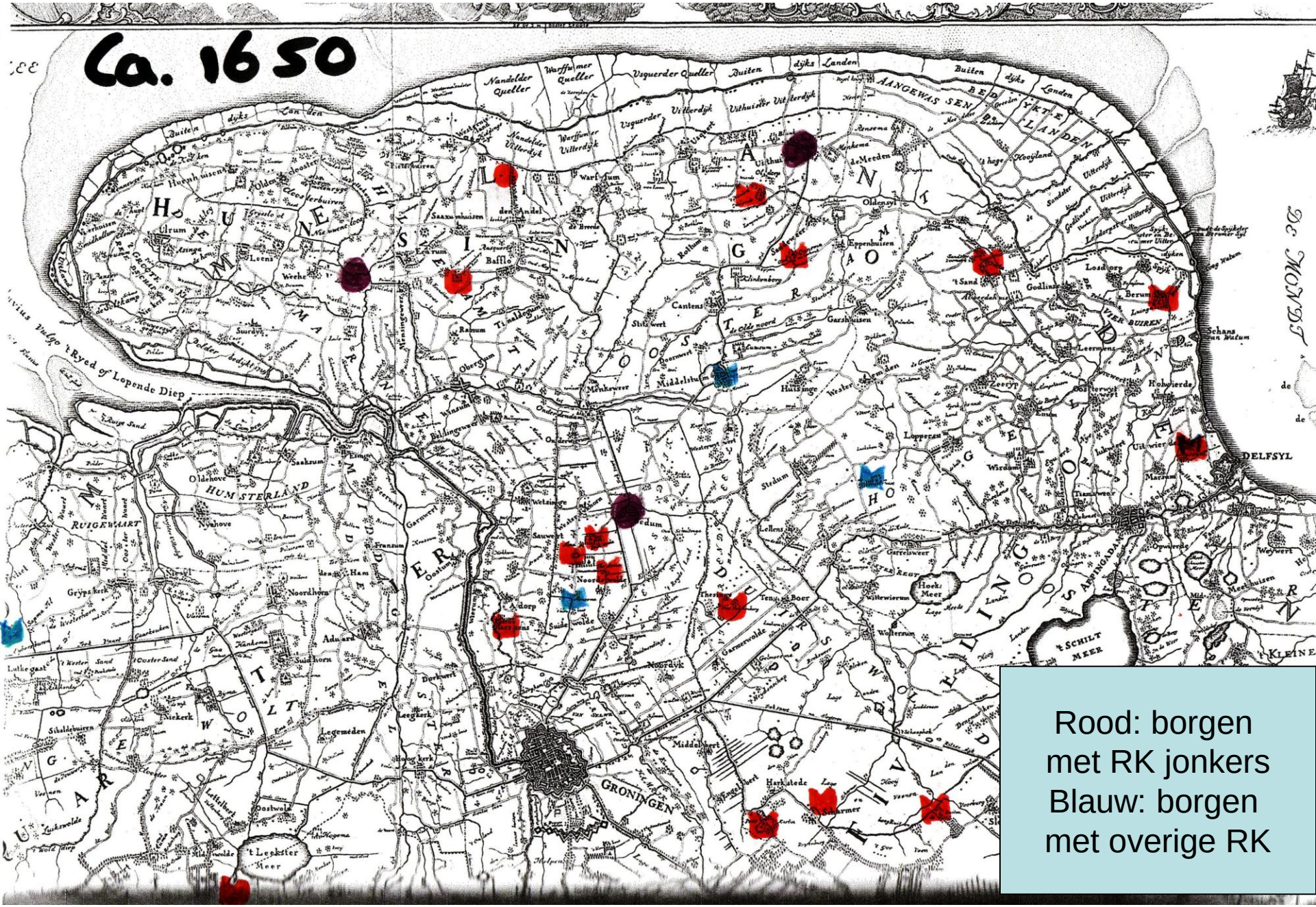
Ca. 1650
Rood: borgen
met RK jonkers
Blauw: borgen
met overige RK

- Zeker in de zeventiende eeuw was de katholieke adel dus goed vertegenwoordigd in Fivelingo. Het is dan ook opmerkelijk dat als die adel een zulke goede bescherming voor de katholieken vormde, er rond 1700 nog nauwelijks katholieken woonden in Fivelingo.
- De conclusie mag duidelijk zijn, in Fivelingo hebben de katholieke jonkers nauwelijks bijgedragen aan het behoud van het katholicisme aldaar. Loppersum was een kerspel met mogelijk relatief veel katholieken in de 17e eeuw, echter er lijkt geen verband met de bewoning van de borg de Juist in diezelfde periode, waar overigens geen edellieden woonden.

RK borgen in het Westerkwartier

- Fritema te Oldehove, 1652-1656
- Jensemaborg te Oldehove 1656-1704
- Englumborg te Oldehove 1730-1747
- Fritsinge te Oldehove 1682-1713
- Grote Borg te Feerwerd 1712-1734
- [Thedema te Nietap bij Leek 1594-1693?]
- De Linde te Marum c1660-na 1795
- Froma te Lutjegast, 1613?-1718

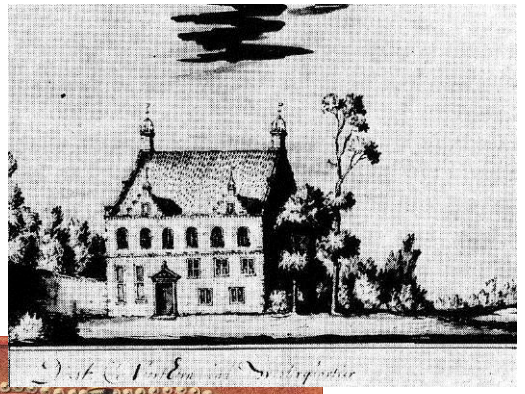

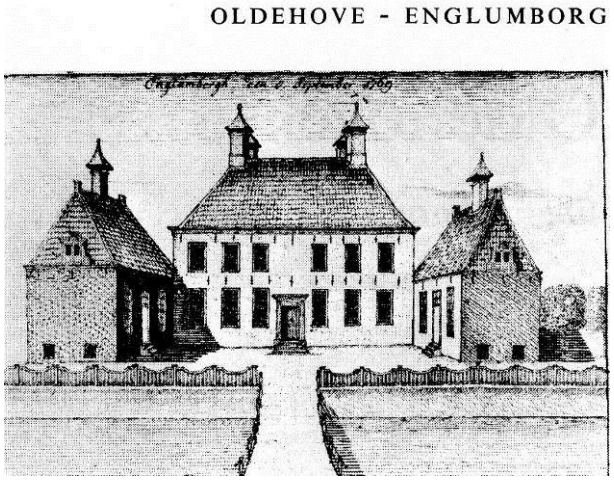

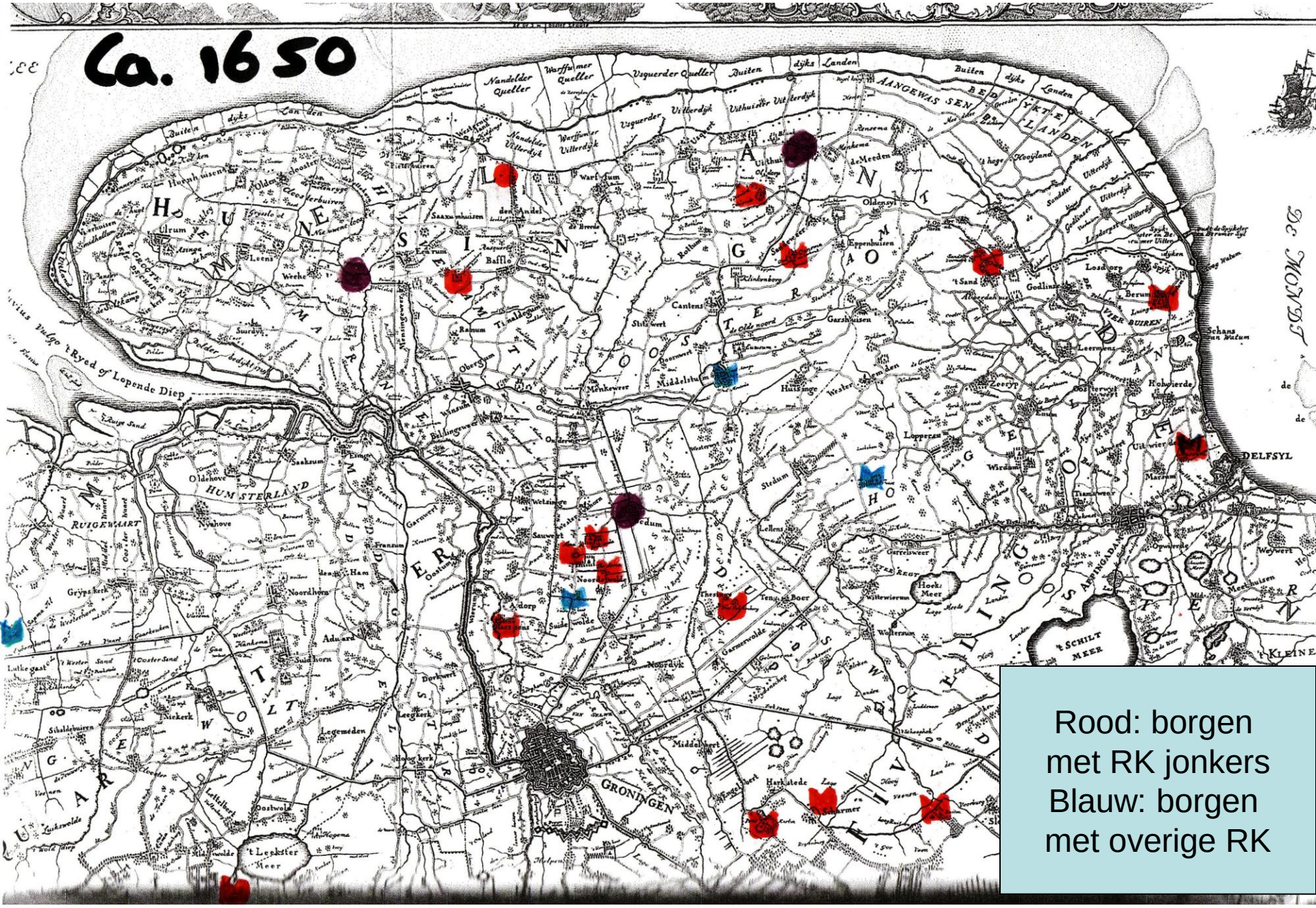
Ca. 1650
Rood: borgen
met RK jonkers
Blauw: borgen
met overige RK

- In feite beperkte de adellijke bewoning in het Westerkartier zich vooral tot Oldehove. Die roomse familie Van Diest had echter nauwelijks uitstraling op de locale bevolking. In de achttiende eeuw vinden we er veelal maar 1 katholiek huishouden, namelijk een veelal uit Duitsland afkomstige wever.
- Er waren wel gezinnen katholiek geleven in het Westerkwartier, maar dezen leefden vooral rond Aduard, Den Ham, Wierum e.d., gebieden waar roomse jonkers in geen velden of wegen te bekennen waren. Maar het waren deze gezinnen die de kern vormden voor de latere statie Aduard (thans Zuidhorn). In het zuidelijk Westerkwartier is slechts een enkeling katholiek gebleven, wat je daar in de 18e eeuw aan katholieken vindt was vaak recentelijk uit Duitsland gekomen.
- De katholieke gemeenschap in Marum bestond eigenlijk vrijwel geheel uit nakomelingen van de familie Alserda zelf. Opnieuw is er geen enkel bewijs dat de katholieke edellieden veel bijdragen aan het stand houden van het katholicisme. Integendeel, hun invloed lijkt eerder nihil te zijn geweest, wat niet zo raar is omdat er nauwelijks aantoonbaar katholieke jonkers woonden in het Westerkwartier in de eerste helft van de 17e eeuw, alleen woonde er misschien een RK tak van de familie Broersema.

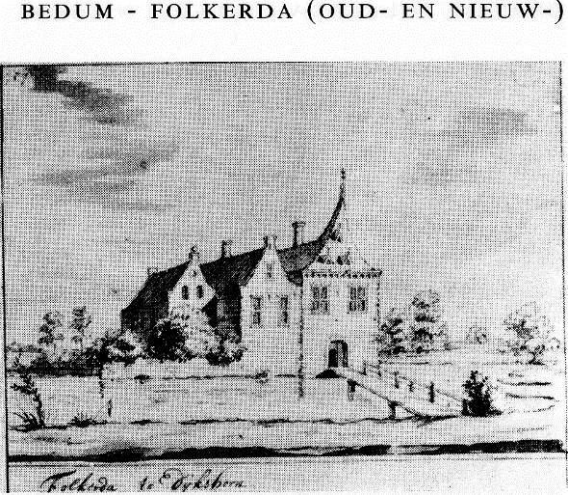

RK borgen rond Bedum

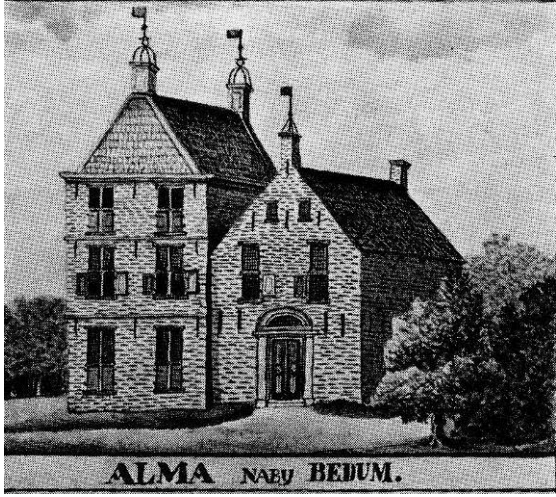

- Alma te Bedum, 1594-1675, 1695-1700
- Folkerda te Bedum 1594-1667, 1696-1796
- Harssens te Harssens 1598-1742
- Beyum te Zuidwolde 1594-c1620?, 1691-1734
- (?) Thedema te Noordwolde, 1638-ca1670
- Ewsum te Middelstum 1610-1616

Hillebrandes van Harssens

- **Warmolt Hillebrandes** in 1604 geadeld door keizer Rudolf II. Koopt borg in 1598
- Dochters huwen RK Van den Camp te Coevorden, RK Coppen de Mepsche van de Takkenborg. Zoon en opvolger **Peter Hillebrandes** huwt Houwelia Coenders
- Kleinzoon **Goffo Ivo Hillebrandes** x 1661 RK Everdina Cath. van Berum

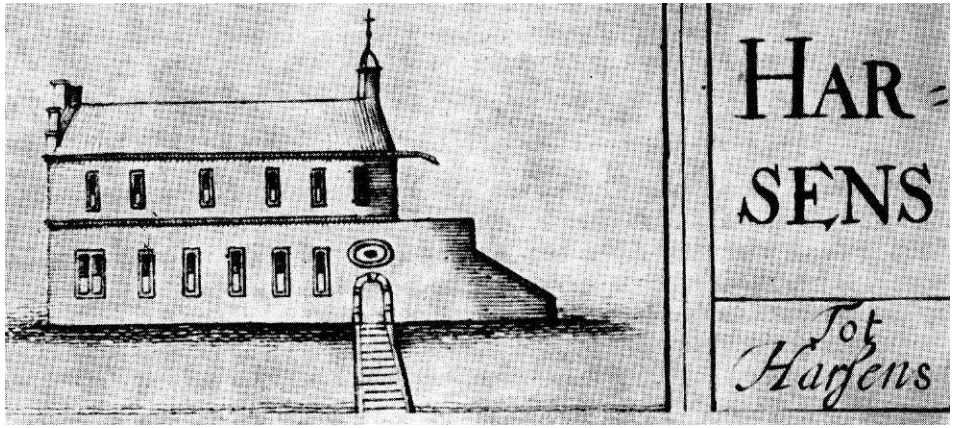

- Achterkleinzoon **Peter Warmolt Hillebrandes** +1713, ongehuwd op Harssens met zus Anna Maria Hillebrandes. Broer **Onno Hillebrandes** te Beyum (+1735)
- Gosso Ivo Hillebrandes heeft veel jongere broer **Pieter Coppen Hillebrandes** die huwt ca. 1700 met burgermeisje Hilje Gerrits. Mogelijk woonde hij bij zijn ongehuwde oom Onno te Beyum. Financieel is hij kennelijk aan lager wal geraakt.
- Dochter **Houwelia Hillebrandes** huwt in 1730 met protestantse luitenant Lucas van Kolenberg. Erft in 1735 van haar neef Onno (waar ze gigantische bedragen van had geleend) samen met de familie van Berum. In 1746 laat ze te Groningen een zoon **Pieter Coppen Hillebrandes van Kolenberg** protestants dopen

RK niet-adellijke borgen rond Bedum: de heerschappen

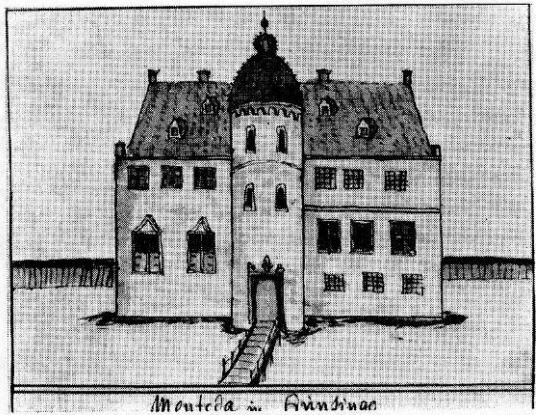

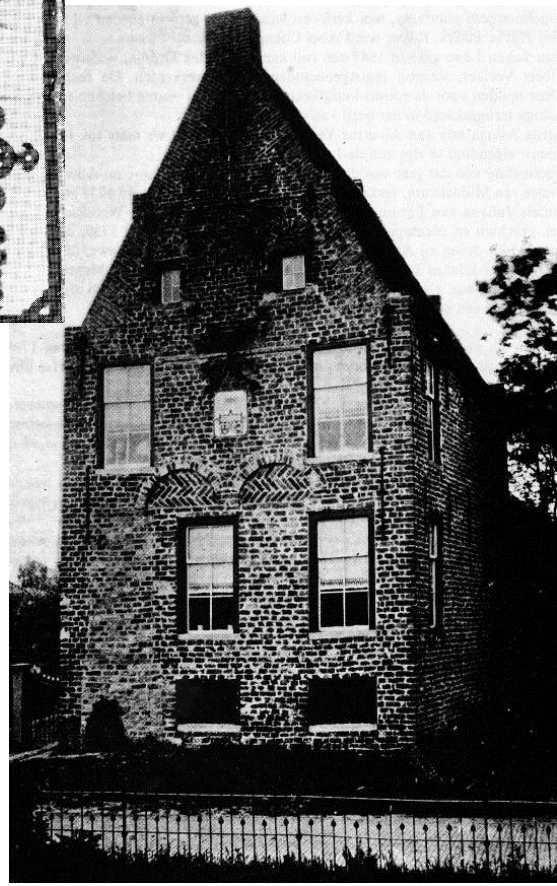

- Mentheda te Middelstum 1594-1649;

Heerschap Veelker

- Asinga te Middelstum 1596-1627, 1649-1732:

D'Embda, Heerschap Veelker

ca. 1695 kapitein Albertus Wegewaarts

Oudoom was gieter kerkklok van Adorp

(RK huiskapel in poortgebouw ao 1611)

- Mensema te Noordwolde, 1623-1726:

familie Robers en Heerschap Wilcken, rond 1725 echter huurster douariere Ripperda (stiefmoeder Johan Willem)

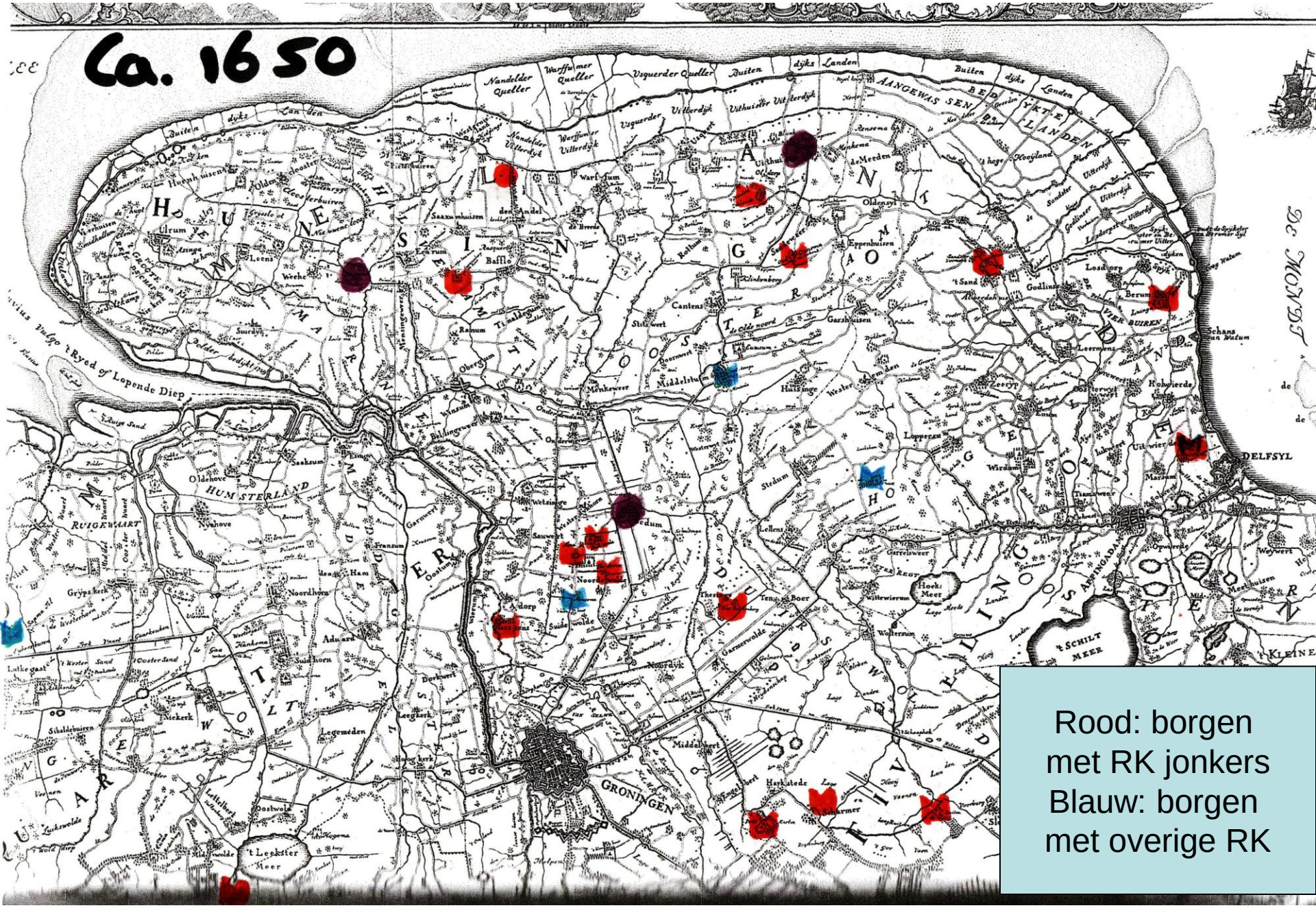
Ca. 1650
Rood: borgen
met RK jonkers
Blauw: borgen
met overige RK

- Bedum zou kunnen dienen als een redelijke case voor het idee dat katholieke jonkers aan de basis van de katholieke staties staan. Inderdaad vinden we in Bedum doorlopend vanaf het begin van de 17e eeuw katholieke jonkers.
- Echter we moeten het dan dus niet zoals de oude literatuur hebben over de families Gramaye en Van Goltstein. Nee als die bescherming gegeven is dan gebeurde dat door de familie Jarges, en door hun opvolger de Friese jonker Philip van Wijtsma.
- Vermoedelijk echter is dat toch een wat al te gemakkelijke conclusie. Met twee katholieke borgen Alma en Nieuw-Folkerda zou je toch eigenlijk wel een groter behoud van het papendom verwachten. En ook waarom vinden we toch maar zo weinig katholieken in Adorp-Harssens, terwijl daar de familie Hillebrandes van Harssens zo lang prominent aanwezig was?

RK borgen rond Uithuizen

- Onnema te Zandeweer, 1594-c1660

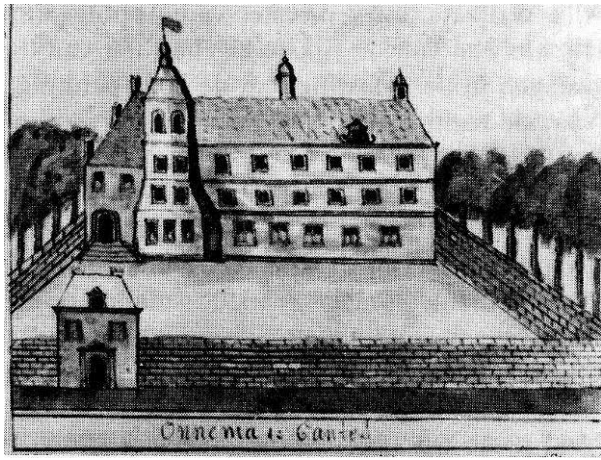

- Warffumborg/Asinga te Warffum, 1594-c1620
- Holwinde te Usquert, ca. 1618-1768

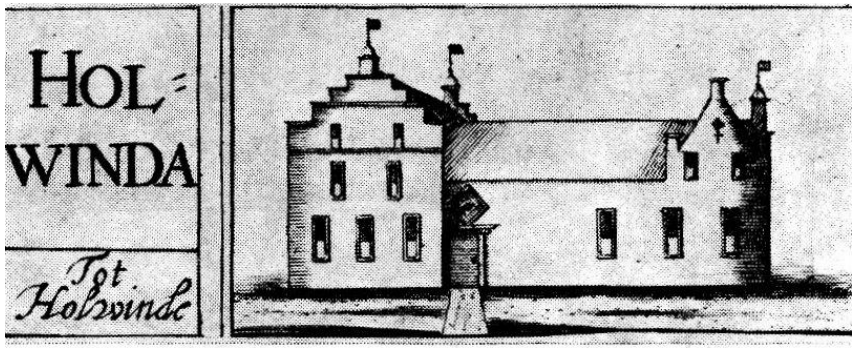

- Rensuma te Uithuizermeeden, 1662-1695

- De late bouw van Holwinde in 1618 maakt al duidelijk dat de Van Heerma’s in de cruciale eerste kwart eeuw na de reductie geen enkele invloed kunnen hebben gehad op het katholicisme.
- Dat ze later als beschermheer zullen hebben opgetreden staat wel buiten kijf en mogelijk hebben ze bijgedragen aan de instandhouding van de kleine katholieke gemeenschap.
- De familie Lewe op Onnema zou een grote rol gespeeld kunnen hebben, ware het niet dat vooral in Uithuizen, Usquert en Rottum katholieken overgebleven zijn, en nauwelijks in Zandeweer.
- Opnieuw lijkt de claim van het belang van katholieke jonkers voor het behoud van de religie dubieus.
- Wel hebben de heren van Holwinde in de 17e eeuw beduidend meer aan de zielszorg van de gewone katholieken bijgedragen dan de andere katholieke jonkers. Zo overleed pater Mijleman in 1667 op de borg Holwinde en werd hij bijgezet in de grafkelder van de Van Heerma in de kerk van Usquert. Ook zou er een kapel hebben gestaan op het landgoed Holwinde

RK borgen in de Marne e.o.

- Panser te Vierhuizen, 1594-1625
- Luilema te Warfhuizen, 1654-1817
- Saaksumborg te Baflo, 1606-1783
- Boerderij ’t Bosch te Den Andel, ca1640 - ca. 1680
- De Brake te Obergum, 1670-1675

- *Mathenesse te Baflo, 1686-1708*
- *Oosterhuizen te Eenrum, 1606-1642, 1681-1718*

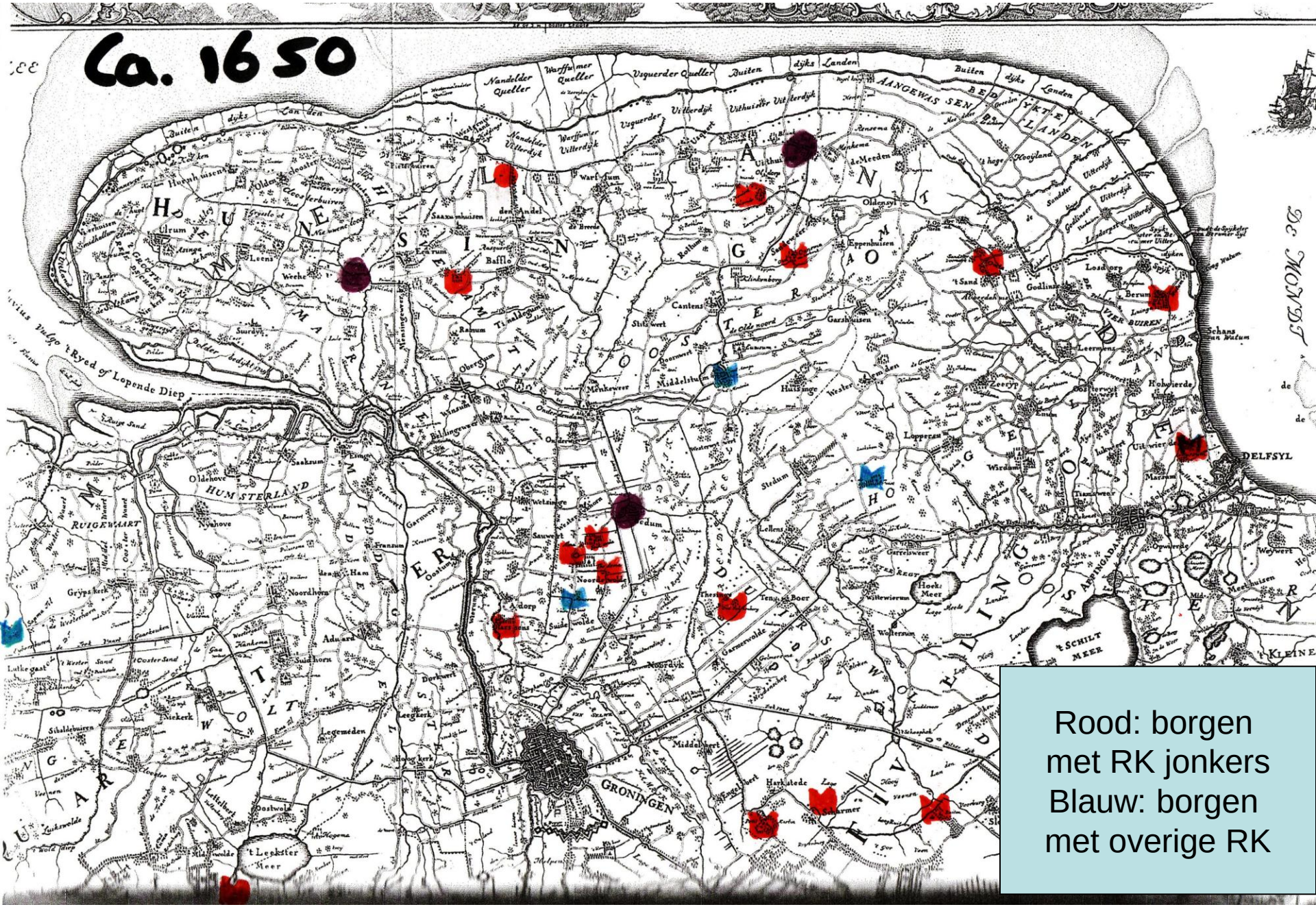
Ca. 1650
Rood: borgen
met RK jonkers
Blauw: borgen
met overige RK

- Het oostelijk deel van de Marne, en het aansluitende deel van het Halve Ambt is waarschijnlijk het deel van de Ommelanden waar het grootste % van de bevolking katholiek gebleven is. In de Marne zelf is echter nauwelijks een katholieke borg te vinden rond 1600, met uitzondering van Panser te Vierhuizen (tot 1625).
- De grootste concentratie RK was al in de 17e eeuw in Kloosterburen, maar daar was geen enkele katholiek borg in de omgeving te vinden.
- Bij de RK Saaksumborg (van Diest sinds 1606) bij Baflo vinden we juist maar weinig katholieken rond 1700.
- De bewoners van Luilema te Warfhuizen waren pas in de tweede helft 17e eeuw deels RK, en toen was de protestantisering al gestopt, daarbij lag de borg vrij ver van de latere statie Den Hoorn en de meeste concentraties katholieken
- Conclusie is dat het behoud van katholieke gemeenschap in Den Hoorn en Kloosterburen nauwelijks te danken is aan de locale adel, maar eerder aan een harde kern van grote boeren die begin 17e eeuw RK is gebleven.

Tabel 1. Nageslacht (gehuwd of ouder geworden dan 25 jaar) van gehuwde mannelijke jonkers in Groningen en Noord-Drenthe, RK gezinnen gevormd 1630-1779 (aantallen)

	Aantal man-nen	Gemiddeld aantal volwas. kinderen	Gehuwde kinder. in Gron. + Dren.	Vertrokken gehuwde kinderen	Ongehuwd gebleven kinderen
1630-1679	35	2,4	45	10	30
1679-1729	18	1,2	7	9	6
1730-1779	5	2,0	2	8	0
Totaal 1630-1779	58	2,0	54	27	36

NB: uitgegaan is van de eerste huwelijksdatum

Tabel 2. Nageslacht (gehuwd of ouder geworden dan 25 jaar) van gehuwde mannelijke jonkers in Groningen en Noord-Drenthe, RK gezinnen gevormd 1630-1779 (procenten)

	Aantal Mannen	Gehuwde kinderen in Gron. en Drenthe	Vertrokken gehuwde kinderen	Ongehuwd gebleven kinderen
1630-1679	35	53%	12%	35%
1679-1729	18	32%	41%	27%
1730-1779	5	20%	80%	0
Totaal 1630-1779	58	46%	23%	31%

NB: uitgegaan is van de eerste huwelijksdatum

- Het aantal kinderen dat de volwassen leeftijd bereikte was gemiddeld onvoldoende om het aantal edellieden op peil te houden, vooral na 1680
- Een groot aantal edellieden bleef ongehuwd, zowel mannen als vrouwen, vooral die geboren tussen 1630 en 1730.
- Een steeds groter deel van de RK edellieden vertrok naar elders, mede omdat er voor de RK adel in Groningen weinig perspectief was door uitsluiting uit allerlei functies.

De positie van de Rooms-Katholieken in Groningen 1594-1795

- In 1594 verliezen de RK hun politieke functies (stadsbestuur e.d.)
- In 1594 verbod op RK missen
- In de jaren na 1594 verliezen de RK langzamerhand ook hun ambtelijke functies (stadsrentmeester, redger)
- Militaire posities na 1594 door RK alleen buiten Republiek
- Kort na 1620 worden de RK niet meer toegelaten tot de Ommelander landdag
- Rond 1660 worden RK edellieden weer officier in het leger van de Republiek
- Vanaf 1679 mogen RK hun collatierechten niet meer uitoefenen (kerkvoogd, benoeming predikant en schoolmeester)
- Vanaf 1685 mogen RK hun heerlijke rechten niet meer uitoefenen. Geen redgers meer benoemen en geen zijlvest meer zijn (daarvoor o.a. Wigbolt Ripperda en Johan Willem van Diest)
- Eind 17^{e} eeuw einde feitelijke vervolging RK priesters
- 1731 toestaan tamelijk openlijke RK kerken
- 1796 gelijkschakeling godsdiensten

Groningse RK adellijke militairen

- Jan Clant (*c1600), vaandrig in Spaanse dienst (sneuv. Palts)
- Gerhard Clant (*c1600), vaandrig in Spaanse dienst (sneuv. Palts)
- Herman van Heerma (x1653), luitenant-kolonel in Spaanse dienst
- Wigbolt Ripperda, luitenant sedert ca. 1660
- Luirt Ripperda, luitenant sedert 1665 (opvolger vader Wigbolt)
- Michiel Johan Broersema (*ca1640), luitenant
- **Ludolf Luurt Ripperda (x1676), brigadier en kolonel in dienst Republiek (commandant Namen)**
- Frans Willem Ripperda, ritmeester in dienst Republiek sedert 1665
- Sweer Clant (x1680), luitenant
- Lolle van Ockinga (x1689), luitenant
- Francois Philibert, baron van Spangen (x1695), kapitein
- **Remmert van Ewsum (*ca. 1670), ritmeester in dienst Republiek**
- Willem van Ewsum (x1704), luitenant-kolonel in dienst Republiek
- Onno van Ewsum (x1711), majoor in dienst Republiek
- Otto Carel van Heerma (xc1712), kapitein in dienst Republiek
- Tjaart Willem van Heerma (x1720), kapitein in dienst Republiek
- Johannes van Heerma (*1692), kapitein in dienst Republiek (elders)
- Adolf Gerard van Heerma (*1722), kolonel in dienst Republiek
- Jan Agidius van Voorst (x1749), luitenant

Conclusies

- Een substantieel deel van de adel was tot het eind van de 17^{e} eeuw katholiek. Hun aantal nam in de periode 1700-1750 zeer snel af.
- Deze Roomse edelen stonden niet echt aan de oorsprong van de overlevende katholieke gemeenschappen in de Ommelanden. Hun invloed lijkt zeker in de 1^{e} helft van de 17^{e} eeuw betrekkelijk marginaal te zijn geweest
- De RK adel verdween zeer snel als bevolkingsgroep doordat:
  - 1. hun kindertal onvoldoende was.
  - 2. zo'n 30% van de volwassenen ongehuwd bleef.
  - 3. er nogal wat edellieden vanaf 1680 naar elders vertrokken.